

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

III. KÖZLEMÉNY

A XVIII. század magyar katonai nyelve

„A Rákóczi korszak utáni évtizedekben” — írja Terestyéni György egyik nyelvtudományi munkájában —, „...a nemzeti törekvések elfojtásával, a nemzeti szellem gyengülésével önálló és állandó magyar hadsereg nem lévén, — a magyar katonai nyelv is elkallódott, kiszorította a német.”¹

A magyar hadsereg megszűnt, ez igaz, — de azért a magyar katonai nyelv mégsem kallódott el teljesen, bár természetesen nem fejlődhetett olyan erővel, mint azt megtehetette volna, ha központilag, magyarul szerkesztett utasítások, magyar szabályzatok láthattak volna napvilágot. De a magyar nyelvet a császári hadsereg magyar ezredeiből nem lehetett kiküszöbölni, s nincs is arra adatunk, hogy az Udvari Haditanács, vagy más felsőbb katonai parancsnokságok ilyen tiltó rendelkezéseket adtak volna ki. A magyar katonai nyelv ebben az időszakban, a Rákóczi szabadságharc befejezése, 1711 után a francia háborúk kitöréséig, 1793-ig, a magyar huszár és hajdú-gyalogos ezredek soraiban tovább élt, mert még a nem magyar származású főtisztek is belátták, hogy magyar katonáikat magyar nyelven kell oktatni. Példa erre Naudendorff altábornagynak az a javaslata 1769-ben, hogy a huszárezredek számára magyar nyelvű szabályzatokat adjanak ki. És ha voltak is ennek a javaslatsnak ellenzői, mint pl. maga Hadik András tábornok is, ennek nem politikai oka volt, hanem szakmabeli aggodalom, mert attól tartottak, hogy ha nem a császári hadsereg hivatalos, német szolgálati nyelvén vezetik a magyar ezredeket, akkor azokat csak amolyan milícia-féle irreguláris alakulatoknak tekintik, pedig ők teljes értékű csapatok voltak.²

¹ Terestyéni Ferenc: Az álami élet nyelve. III. fejr. A katonai nyelv fejlődése c. értekezése a Nyelvünk a reformkorban c. könyvben.

² Magyar Művelődéstörténet IV. k. Markó Árpád: Insurrectio és állandó hadsereg. 268—269. o.

Még az insurgens ezredeknél is vita volt ebben. A felkelő csapatok egyik szervezője, Szuhányi Márton helytartósági tanácsos jelenti a felkelő sereg összeállítását irányító Károlyi Sándor tábornagnak: „... Disputáltam arrul Obester Uraimékkal, — le akarván vernem azon szándékukról, de nem látnak módot benne, hogy szolgállyanak egyenlő rang mellett a német regementekkel, ha németül nem exercioztatik a nép.”³

Pedig Hadik András magyarságának elég bizonyítéka, hogy éppen ő adott ki később egy magyar nyelvű szabályzatot ezrede számára és mint ezredtulajdonos, ezredparancsnokának magyar nyelven küldött utasításokat.⁴

A magyar katonai nyelv tehát élt, és ha lassabb ütemben is, de mégis fejlődött ebben a korszakban is, főleg a huszárság és gyalogság életében. Nehezebb volt a helyzet a tüzérségnél és a műszaki csapatoknál. Mind a két fegyvernem külföldi, francia eredetű lévén, még Rákóczinál s az utána következő évtizedek császári seregeinél is megmaradtak a tüzér és műszaki szakemberektől használt francia, olasz stb. katonai műszavak, legfeljebb azoknak magyar fonetikához alkalmazkodó kifejezéseivel találkozunk. Csupán a XIX. század elejének nagy háborúi készítették a hadvezetőséget arra, hogy a német nyelvű szabályzatok végére kis szójegyzeteket illesszenek a magyar tüzérség használatára.⁵

Hasonló volt a helyzet a műszaki alakulatoknál. A magyar katona előtt a hadiműszak akkor nem volt rokonszenves, s bár akkor is voltak kiváló magyar műszaki, hadmérnöki tudású szakemberek — hogy csak a két Bolyayt említsem —, magyar műszaki katonai nyelvre akkor még nem volt szükség. A hadmérnöki kar a császári seregben is csupán 1748-ban alakult. 81 tisztje volt, köztük egy sem volt magyar. 1763-ban 90 tiszt között 2, 1779-ben 134 tiszt között csak 3 magyart találunk. Így tehát érthető, hogy a magyar katonai nyelv terén sem a tüzér, sem a műszaki szolgálatban nem találunk kezdeményező, komoly próbálkozásokat.⁶

A XVIII. szd. harmadik negyedében kezdődik nálunk a francia kultúra és francia irdalom hatása, s ez bizonyos fokig kihatott a katonai nyelvre is. Ekkor jöttek át magyar katonáink életébe pl. az adjutáns, arzenál, bagázsia, bataillon, montur, kvártély, rezerva, transport s más egészen jól meghonosodott kifejezések.⁷

De a gyalogság és lovasság életét szabályozó részletes utasítások, nyomtatott szabályzatok a császári seregben is csak a XVIII. század közepe felé tűnnek fel, 1737-ig nem voltak egységes, központilag

³ Uo. 273. o.

⁴ Markó Árpád: Futaki gróf Hadik András tábornagy. Budapest 1944. 182. o.

⁵ Saád Ferenc: A magyar tüzérségi szavak története. Budapest. 1936. 61. o.

⁶ Vidos Géza: A magyarság szerepe az osztrák-magyar Monarchia katonai műszaki szervezete keretében. Hadtört. Közl. 1941. évf.

⁷ Désiné Eltes Emília: A XVIII. század francia szavai a magyar nyelvben. Budapest, 1935. 5. és 13. o.

szerkesztett szabályzatok. Az ezredek tulajdonosai adtak ki hol német, hol magyar nyelvű szabályzatokat.⁸

A legelső ilyen szabályzat volt az az 1722-ben kiadott részletes írás, amelyet Szendrei János a Hadtörténelmi Közlemények 1910—1916-ig terjedő évfolyamok kötetében adott ki teljes szövegével. Szendrei Jánoson kívül még egy lelkes hadtörténetkutató, Dr. Sztripszky Hiador foglalkozott e kérdéssel behatóbban. Helyes az a megállapítása, hogy mivel abban az időben még a lovasság volt a fő fegyvernem, legelőször a lovasság számára készültek magyar nyelvű szabályzatok.⁹

A Szendreitől ismertetett lovassági regulamentumról összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg. A Hadtörténelmi Közlemények 6 évfolyamában folytatólagos sorozatokban közzétett teljes szöveg olyan hosszú, hogy egy kis kötetet tenne ki. Nyomatásban nem jelent meg, csak ezt a Szendreitől tárgyalt szöveget ismerjük.

A szabályzat rendkívül részletes, nemcsak szolgálati, de gyakorlati szabályzat is és egyúttal haditörvényszéki kérdésekkel s a katonaelet minden vonatkozásával, pl. díszelgésekkel, hadigazdálkodási kérdésekkel is foglalkozik.

Nyelvezete érdekes keveréke a magyar, latin és német katonai műszavaknak, de mégis azt mondhatjuk, hogy egy lépéssel tovább fejlesztette a magyar katonai nyelvet. A hadsereg idegen nyelvű kifejezéseiből magyaros fonetikával vette át azokat a szavakat, amelyek könnyen kiejthetők s a huszárság belső szolgálati életében már annyira begyökeresedtek, hogy azokat minden huszár megértette. Egy ilyen, szinte teljesen idegen szavakból álló magyaros mondat pl.: „Az Obester absentiajában az Regimentet kommandiroza az Oberstajd-nant.” Viszont például teljesen magyar szövegrész a következő: „... megnézze... — ti. az átvevő főtiszt —, annak osztásakor minémű kenyeret adtak, micsoda abrakot hoztak, nemkülönben annak mértékével osztották-é és az abrak olyan fogyatkozás nélkül megy-é végbe. A sátorok mi módjával vadnak, fegyver, mündér, nyeregszerszám miként conserváltatik és ezek helyett, ha új kéréttetik, meg mutatassék, az előbeni hol vagyon, vagy hová lett.”¹⁰

Az 1734. évből előkerült hadicikkelyekkel foglalkozó katonai írás-mű: „Az Fölséghe Romaj Császár, Németh, Magyar és Cseh Országih Király Első Leopold kegyelmes Urunk Eő Fölséghe Hadi Articulusai”. 60 pontban foglalja össze a hadicikkeket és a tisztek és legénység

⁸ Felszeghy Ediltrud: A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon. Budapest. 1938. 15. és 17. o. Felsorolja a császári sereg számára kiadott szabályzatokat. Ezek közül bennünket főleg az u. n. Khevenhüller-szabályzat érdekel, 1746-ból, mellyel alább fogunk részletesebben foglalkozni.

⁹ Dr. Sztripszky Hiador: A magyar vezényszó történetéhez. Századok. 1909. évf. 133. o.

¹⁰ Szendrei János: A magyar lovasság regulamentuma 1722. Hadtörténelmi Közlemények 1910-9től 1916. évig terjedő évfolyamokban. Szendreinek még egy közleménye foglalkozik ezzel a kérdéssel: A magyar vezényszó c. értekezésében. Hadtörténelmi Közlemények 1911. 49. és 23. o. (A következőkben röviden H. K. jelzem.)

esküszövegeinek mintáit is közli. Kifogástalan, az időbeli magyarsággal megfogalmazott utasítás. Latin vagy más idegen nyelvű kifejezés csak elvétve fordul elő a szövegben. A későbbi évtizedekben kiadott hasonló tárgyi katonai kiadványok szövegezésén meglátszik, hogy ezeket a hadi articuluszokat vették mintául.¹¹

Időrendben a következő, de egyúttal e korszak magyar katonai nyelvének talán a legérdekesebb írása, Károlyi Ferenc gróf magyar lovassági szabályzata az atyjától felállított huszárezred számára 1736-ból.

A XVIII. szd. harmincas éveiben az európai politikában egy újabb háborús veszedelem vetette előre árnyékát. A Monarchia ezért igyekezett az elmúlt háborúkban megtépzott seregét újból felerősíteni s annak hadrendjét új ezredekkel szaporítani. Az Udvari Haditanács Magyarországtól 2 lovas- és 2 gyalogezred felállítását kívánta. A lovas-ezredek felállítására még csak akadtak gazdag főurak, akik hajlandók voltak egy lovasezredet teljes létszámmal összetoborozni, s a szükséges felszereléssel ellátni, — de a két gyalogezred felállítása nehezebben ment. Végre az egyikre akadt vállalkozó, Kökényesdy László Szatmár megyei birtokos, a császári seregben szolgáló tábörnök személyében, aki fiatal korában II. Rákóczi Ferenc diplomatája volt. Az udvar azt szerette volna, ha a másik ezredet Károlyi Sándor gróf vállalná el, — jól tudva azt, hogy ez a kuruc szabadságharc után meggazdagodott főúr ezt könnyen megtehetné. Károlyiban meg is volt a hajlandóság, annál inkább, mert fiát, Ferencet szerette volna magasabb katonai rendfokozatba helyzetetni, tehát a tőle felállítandó ezred ezredesévé kineveztetni.¹²

Károlyi Ferenc lelkiismeretes ember volt. Szorgalmasan tanulmányozta a császári sereg addig megjelent szabályzatait, de egyúttal Rákóczi kuruc hadseregének magyar szabályzatait is és két év múlva, 1736-ban ezrede számára kiadta utasításait írásban. Ez a szabályzat kifogástalan magyar nyelven szerkesztve, az akkori magyar katonai nyelv fejlődésének újabb fokát bizonyítja.¹³

Mivel Károlyi Ferenc nem volt hivatásos katona, tehát nem nőtt fel a német szabályzatok és vezényszavak légkörében, gondolkodásában nem okoztak neki ezek a megrögzött magyartalan műszavak és szak kifejezések gátlást, hanem egészséges magyar nyelvérzékével a vezényszavakat és az azokhoz fűzött magyarázatokat folyékony, az akkori beszéd szokásának megfelelően fogalmazta meg, s ezzel rálépett a magyar katonai nyelv nemzeti, egészséges fejlődésének útjára. A Rákóczi seregtől átvett magyar vezényszavakat felhasználta, de ezeken túl, szabatosan és jól eltalálta az akkor még igen szövevényes, hosszúlélegzetű német vezényszavaknak legjobban megfelelő magyar kifejezéseket. A vezényszavak közül sokat részletesen megmagyaráz

¹¹ Dr. Borovszky Samu: Hadi articuluszok 1734-ből. H. K. 1891. 569. o.

¹² Éble Gábor: Károlyi Ferenc gróf és kora 1705—1753. Budapest, 1893. 200—201. o.

¹³ Uo. 219. o.

Explicatio megjelöléssel. Ezzel még értékesebbé teszi ezt az írást, mert ez így nem csupán a vezényszavak gyűjteménye, hanem egy rendes szolgálati szabályzatnak első kezdetleges mintája.

Nincs terünk arra, hogy e szabályzat minden vonatkozásával részletesen foglalkozzam, csupán néhány, jellegzetes részletét kívánom bemutatni.

Mindenre talált helyes magyar megnevezést, csupán a „marche” szót használja következetesen, és tudatosan, bár könnyű lett volna neki ehelyett az „Indulj” vezényszót használni. És meghagyott még néhány, a csapat tagozódására vonatkozó idegen szót, pl. Czug, Divisio, Commendáns, Commando stb. A szabályzatot Regimentnek Exercitiumá"-nak nevezi. A hosszabb magyarázó bevezetésben még igen sok a magyar fonetikával mondott latin kifejezés, amint akkor az országban általában használatban volt, de a vezényszavaknál és magyarázatuknál már leveti ezt a nyelvi szokásból eredő megkötöttséget és kifogástalanul, magyarul fejezi ki mondanivalóit. Nem írja pl., amint az előző fejezetben ismertetett Kemény-féle vezényszavaknál láttuk, hogy „...aufmasérozni, plotonnyal retirálni, ... svadronnyal formáljatok carét”, hanem jó magyarul: „két rendből csinálj hármat, elől formáld magad ... jobbra fordulj, ... formáld reideidet” stb.

A vezényszavak még elég nehézkesek és hosszadalmasak, pl. „Hátulsó rend, tört rendekkel készülj a támadáshoz”, vagy: „Hadd a fegyvert elődben az markodban esni”, „Hátulsó rend jobbra zárakozz az első emberedre”. A tüzelésre való felkészülés az akkori lövőfegyverek nehézkesége folytán nem volt olyan egyszerű, néhány rövid, egy-két tagú vezényszóra elvégezhető fogás. De már itt észrevehetjük a rövid — valóban vezényszó jellegre valló törekvést. „Pofádhoz a fegyvert” ... „Tüzet” ... „Töltést a csúben” ... „Föl az fegyvert” ... „Megállj” ... vagy „Állj helyre” ... „Négyiben jobbra fordulj” ... „Készülj a fölüléshez” ... „Lóra” ... „Szállj le a lóru” ... „Karodra a fegyvert”.

A nehézkesebben végrehajtható mozdulatok vezényszavaihoz fűzött magyarázatok szintén helyes akkori szóhasználattal magyarazzák meg, hogy miképpen kell ezt az intézkedést érteni és végrehajtani. Az előbb említett: „Hadd a fegyvert elődben az markodban esni” utasítást így magyarázza: „Valamint tartja, — úgy viszi az kápájában maga elejiben, csak azt observálván, hogy szomszéd lovát fejben ne üsse és az csüve (csöve) eleje felé álljon, hogy a serpenyőhöz könnyebben juthasson. A „Friss port a serpenyőbe” ... azaz a puskapornak a puskacső végén levő serpenyőbe való szórását így magyarázza: „1. Nyúlj a töltéshez. 2. Ki húzván azt, elmarja a por fölött való papirozt. 3. Fölporozza azt, ugyanazon munkával a töltést két ujjával megh szorította, hogy porát ne hullajtsa, tevén serpenyő aczélyára jobb kezének két ujját”.

E néhány rövid példából is megállapíthatjuk, hogy Károlyi Ferenc magyar gyakorlati szabályzatának szövege a XVII. század közepén

jelentős lépéssel vitte előre a helyes magyar katonai nyelv fejlődését.¹⁴

Hogy ennek a Károlyi-féle magyar szabályzatnak értékét felsőbb helyen is elismerték és helyeselték annak magyar szövegét, bizonyítja az, hogy amikor az 1741. évben a nemesi insurrekció megszervezéséhez kezdtek, József nádor, a felkelő sereg fővezére felhatalmazta Károlyi Sándort, hogy a Tiszán túl toborzott ezredeknél a Károlyi ezred magyar regulamentumát használja, mert: „... ez a regulamentuma jó, bízvást azért a szerint taníttathatik ezen új nép”.¹⁵

Hadik András már fiatal tiszt kora óta tanulmányozta az idegen nyelvű szabályzatokat s a lovasság kiképzésére maga is készített — feljebbvalótól is elismert utasításokat. Ezekből, sajnos, csak egy Hadik-féle szabályzat maradt meg. Keltezése nincs feltüntetve, de az minden valószínűség szerint a Mária Terézia és Nagy Frigyes közt kitört első és második sziléziai hádjárat után készült, 1747 után, amikor Hadik már tábornok volt.¹⁶

A szabályzat 14 pontból áll. Kifogástalan, jó magyarsággal fogalmazott írás, idegen megnevezés nincs benne. A kiadás célját így magyarázza: „Minekutána az elmúlt táborozáskor az magyar lovas Regementeknek a Verekedéskor tett fegyverkezései nem tapasztaltattak egyenlőknek azok tehetőségével, a mi által az ellenségnek megvetését vonták Armandánkra, a följebb való helyeken pedig Nemzetünk hajdani Vitézlő fényére homályt hoztak: arra való nézve, hogy az jövendő táborozáskor az meg csökkent böcsületünket valamennyire helyre lehessen hozni, szükségesnek ítélte mélt. Hadik Generális uram a verekedésnek módjára czélzó, némely Punctumokat följegyezni.”

„...orczánk pirulásával világosan tapasztaltatják velünk a bruszsziai király kurucai (azaz a Nagy Frigyeshez átpártolt magyar huszárok) és más rendelt seregei ... hogy minden hadi vállalkozás kezdeti és szerencsés kimenetele az jó rendtartástól függ.”

Kutatásaim közben egy rendkívül érdekes, eddig még teljesen ismeretlen kéziratos könyvecskét fedeztem fel az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratárában. A legelső katonai műszótár, amelynek hosszú, tekervényes, cikornyás latin címének magyar fordítása értelemszerűen így hangzik: „A német és francia nyelvből vett és megmagyarázott hadi szakkifejezéseknek, katonai dolgoknak és elnevezéseknek jegyzéke a hadi mesterségben szorgalmasan, buzgón szolgálók számára, nehogy csak az azokban járatlan magyarok (Pannónoknak mondja) előtt maradjanak ismeretlenek... egykor nagyon harcias nemzetének kegyébe ajánlja egy névtelen magyar, Mars hadisten gondozottja.”

¹⁴ Eble Gábor: Károlyi Ferenc gróf és kora. 1705—1758. Budapest. 1893. 210—227. o. A Ludovika Akadémia Közlönyének 1893. évf. IV. füzetében a 412. és köv. oldalakon egy névtelen kutató részletesen ismerteti Eble könyvének ezeket a fejezeit, illetve annak a szabályzattal foglalkozó részét.

¹⁵ Eble Gábor: Az 1741-i insurrekció szervezése. H. K. 1910. 187. o.

¹⁶ Markó Árpád: id. Hadik életrajza. 83. o. Az itt ismertetett magyar szabályzat Szilágyi István tulajdonában lévő eredeti szövegét közli a H. K. 1896. évf. 564. o.

A kézirat, amelyet ő Syllabus-nak nevezett el, 1741. november 20-án készült el. Magáról azt mondja, hogy „... alumnus Martis, Anonymus Hungaricus”, vagyis egy névtelen magyar, Mars hadistennek gondozottja. Ebből mai szemszögből nézve azt lehetne következtetni, hogy az illető katonaiskola növendéke volt. De a kézirat 1741-ben készült, a legelső katonai nevelőintézetet Wiener Neustadtban Mária Terézia 1752-ben alapította, addig a tisztek legfeljebb az ezredeknél felállított Regimentsschulékban kaptak némi szakoktatást, de általában csak a tisztársaik, előjáróiktól s az ezredeknél meghonosodott gyakorlat alapján szerezték meg szükséges ismereteiket.

A 208 kis oktáv lapnyi terjedelmű könyvecske egy pontos katonai magyarzó műszótár, ABC sorrendben. Szerzője kétségkívül művelt, több nyelvet ért és a katonai és műszaki szolgálatot alaposan ismerő ember, tiszt lehetett. A legelső szakkifejezés az „Abandonieren”, az utolsó pedig a „Zündruthe”. Az abandonierent így magyarázza: „Helyét elhadni, elődallani, midőn a katona idején korán a Hartzállásról elillik s az ellenséggel szemben szállani nem bízik.” A Zündruthe-t így magyarázza: „Egy Pózna, két ágú mint a vella, kiben égő üszög dugva vagyon, a gyújtó Port azzal meggyújtani.” Avancieren: „... Hivatallyából fellebb lépni, előbb nyomakodni. Ellenségre avancierozni annyit tesz, mint sebesen rajta hajtani, menni s véle megütöközni.” Bastion, Bollwerck: „Erösségek mellett lévő vastag, temérdek földből álló, kövel körül burított Bástya és erősség.” Chamade: „Trombitálással való feladás, mely által a megszállott vár ... értelmet ad, hogy az ellenség kapitulálni akar s magát megadni s feladni akarja.” „Fourage”: „Lovak szüksége, abrak.” Gage: „Sold. Hópénz. Fizetés.” Priviant: „Étel, ital, eleség.”

A szótárban feltűnő sok török vonatkozású és az étellel, a katonai szolgálattal kapcsolatos kifejezést találunk. Szerzője tehát valószínűleg az udvari életet ismerte és a török hadszíntereken is járt.¹⁷

1746-ból ismerünk egy magyar nyelvű utasítást, amelyet az Andrássy ezred (a későbbi 33. gyalogezred) zászlószentelési ünnepélyére adtak ki 1743. június 16-án. Gördülékeny, helyes magyar fogalmazású írás, csak a már begyökeresett szervezetszerű megnevezéseket, mint kompánia, fourir, tambour, hagyta meg.¹⁸

Mária Teréziának 1742-ben kiadott hadicikkeiről készült egy egykorú magyar fordítás is, ugyancsak a báró Andrássy ezred használatára. 60 articulusból áll. Merényi Lajos találta meg az Esterházy hitbizomány könyvtárában és közölte magyar szövegét, a régies írásmód felhasználásával mostani magyar nyelven.¹⁹

A nemesi felkelések felállításával kapcsolatban természetszerűleg szükség volt magyar szabályzatok, utasítások megszerkesztésére. Ezzel a XVIII. század magyar katonai nyelvének fejlődése erősen haladt előre és akkor érte el tetőpontját, amikor a napóleoni háborúk alatt

¹⁷ Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár. Hung. Duod. 6.

¹⁸ Dr. Merényi Lajos: Az Andrássy ezred zászlószentelési ünnepélyére kiadott instructio 1742. január 16. H. K. 1893. 136. o.

¹⁹ Uo. H. K. 1893. 557.

már nyomtatásban is megjelentek a felkelő lovasság és gyalogság központilag szerkesztett értékes szabályzatai, amelyek feleslegessé tették az egyes ezredek számára készült rész-utasításokat. Az addig az időpontig — 1809 — kiadott magyar katonai utasítások közül néhány utasításról kell röviden megemlékezni. Az egyiket a Borsod vármegye által 1742-ben felállított „Bandérium” számára szerkesztették 1742-ben. Nem szorosan vett katonai szabályzat, hanem általános erkölcsi, fegyelmi utasításokat, intéseket tartalmaz 23 pontban. Ezért a katonai nyelv fejlődése szempontjából kevésbé érdekes. 1745-ben pedig Pozsonyban készült az a magyar nyelvű szabályzat, amely: „A nemes magyar nemzetnek hadirendtartásáról és felséges királynak s országnak védelmezésére rendeltetett insurrectiójáról törvényes szokás szerint való rövid lerajzolás summája” címet viseli. Mivel nyelvezete a későbbi insurgens szabályzatokéval egyenlő, a felkelés nyomtatott szabályzatainak ismertetésénél értekezésem következő fejezetében fogok ezzel a kérdéssel foglalkozni.²⁰

Ugyancsak a felkelés katonai szervezésével foglalkozik az 1744. évben kiadott két intézkedés. Az egyik az erdélyi nemes felkelés szabályzata 1744. szeptember 24-éről. Erősen latin curiális stílusban tartva, a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetében nem jelent haladást.

Ugyanezt mondhatjuk a másik, szintén 1744-ből ismert szabályzatról, amelyet a Máramaros megyei felkelőcsapat számára adtak ki 1744. szeptember 28-án.²¹

A magyar katonai nyelv fejlődésének egyik érdekes bizonyítéka a császári hadsereg számára szerkesztett, ún. Khevenhüller szabályzat magyar kiadása. Keletkezési idejét pontosan nem tudjuk, de gróf Khevenhüller Lajos tábornok azt valószínűleg 1720 után szerkesztette. Az 1716—19. évi szerencsétlen török háborúk után Eszékre került és itt írta meg a régebbi, a hadseregnél már használatban levő szabályzatok, utasítások és saját tapasztalatai alapján ezt a részletes szabályzatot, amely alapját képezte minden későbbi hasonló kiadványnak. Hogy érvényességét és használhatóságát a későbbi évtizedekben sem vesztette el, mutatja az, hogy nyomtatásban 1858-ban jelent meg. Az eredeti, még csak kéziratban meglevő teljes szövegnek a gyalogságra vonatkozó fejezeteit magyarra fordította 1746-ban Pozsonyban Kováts János matematikus.

Ezt a munkát a már említett kitűnő hadtörténetkutató, Szendrei János közölte teljes szövegével a *Hadtörténeti Közleményben*.²²

A Khevenhüller szabályzat címe: *Instruction für Kavallerie und Infanterie*. Kováts János magyar szövegének címe: „Hadi exercitium,

²⁰ Magyar Művelődéstörténet: IV. k. 271—272. o. Borsodmegyei Lapok 1886. évf. 1. sz. Borsodmegye Levéltárában.

²¹ Koncz János: Az erdélyi nemesi felkelésre 1744-ben kiadott intézkedések. 1744. szeptember 24. Eredetije a Teleki lev. tárban. H. K. 1896. 524—528. o.

Szilágyi István: A máramaros megyei 1744. évi magyar nemesi felkelés számára kiadott utasítás, 1744. szeptember 18. H. K. 1897. 309. o.

²² Szendrei János: A Khevenhüller féle hadi utasítás. H. K. 1913—1916. évfolyamaiban folytatásokban.

vagyis gyalog regementek gyakorlása, — mely Khevenhüller főgenerális alkotmányából, Magyar tiszt uraimék kedvéért nyelvünkre fordítatott, úgy német matematikai observációkkal megvilágosítottatott.”

A rangjelzésekre, a meghonosodott német és francia elnevezéseket használja, úgyszintén megtartotta a sereg hadrendjének, harcászati egységeinek megnevezésére az idegen kifejezéseket, ami érthető. Ez a fordítás nem a magyar vezényleti nyelv meghonosítása érdekében készült (éppúgy, mint a korabeli egyéb magyar szabályzatok sem), hanem tisztán a gyakorlati használhatóság és ésszerűség diktálta, hogy a katonák oktatásánál könnyebb legyen a tennivalókat megértetni velük. Meghagyta tehát pl. a caliber, compánia, linea stb. kifejezéseket, de egyik-másikát magyaros alakban, pl. Wachmeister helyett strázsamestert ír. Magyar katonai nyelvi jelentősége mégis nagy, mert a fegyverfogások s egyéb, vezényszóval elrendelhető fogások, mozdulatokra már kifogástalan tiszta magyar elnevezéseket talált. A Handgriffet egyszerűen fogásnak, fegyverfogásnak mondja. A vezényszavak nála már sokkal rövidebbek, mint az eddig ismertetett utasításokban. Pl. Pofádhoz! Tüzet! Lábhoz! A vezényszavakkal parancsolt mozdulatok végrehajtására kifogástalan magyar magyarázatokat ad. Ezt a vezényszót: „Válladra a fegyvert!” így magyarázza meg: „1. A katoná a fegyvert magasán előtte tartja, jobb lábát egy-arányosan, az agya fejét megfordítva, hogy vesszője belül essék és a bal kezét az agya fejére a jobbon alul teszi. 2. Fegyverét bal vállára teszi (úgy, hogy még a fejét sem mozdítja) mind a két kezével és a pötkölő kengyelét a mellére szorította. 3. Jobb kezét a testje mellett le ereszté.”

Szokatlan magyarítása a régi Zug, peloton, azaz szakasznak a tőle használt „nyílás” szó. A spanyol lovasnak nevezett drótakadály szerkezetet „ördög lovának” mondja és annak középperendájából előremeredő éles, hegyes fa- vagy vasrudakat — „tűskének”. A Gliedet, amit a későbbi honvédség „tag”-nak nevezett el, ő „iz”-nek mondja. Érdekesen magyarázza és alkalmazza a chargieren — támadni műszavat. Helyette az „ütközét” kifejezést használja azzal az indoklással, hogy chargieren ... „bévett szokás szerint annyit tézsen, mintegy tsatázni, viaskodni avagy vínyi az ellenséggel, vagyis összemenni, veszekedni”. Helyesen különbözteti meg a tervszerűen, haditagozódásban, zárt rendben, azaz „rendelt seregben” harcba lépőket a „váratlanul előadatott tsatázástól”.

A gyalogsági szabályzatok után a katonai bíraskodással foglalkozó fejezetben erőltetett az „unpartheisch” azaz pártatlan kifejezésnek „kedvezetlen”-re magyarítása. A rögtöntíelő bírói eljárást „hamar törvénynek” mondja. Utolsóelőtti fejezete a Haditörvény artikulusai, 60 pontban szabályozza a katonák erkölcsi magatartását, fegyelmét stb. és az eszközüveget. Utolsó érdekes fejezete „Némely Hadi Bölts Intések” 215 rövid, aforizmaszerű fogalmazásban magyarázza a hadviselés lényegét, a háború elvi kérdéseit magasabb szempontok szerint. Sok meghatározása emlékeztet Zrínyi Miklós Vitéz hadnagyának aforizmáira. Mintha Zrínyi írta volna pl. ezt a mondatot: „Soha az ellen-

séget meg ne vesse senki, ha szintén magát tettei is, mintha félne, mivel nem tudhatni, nemde nem fortély vagyon-é alatta elrejtve.”

Kováts János pozsonyi matematikus hasznos munkát végzett ezzel a szabályzatfordítással. Ezzel azt is bizonyítja, hogy a hadsereg magyar nyelvének kérdése akkor már nem csupán az érdekelt magyar katonaságot foglalkoztatta, hanem a magyar művelt társadalom más személyeit is. Tehát kezdett ez a kérdés nemzeti ügyvé válni, amint-hogy a későbbi évtizedekben, — mint látni fogjuk, szintén nem katonai személyek is fáradoztak a katonai nyelv megmagyarosításán.

Szintén nem eredeti munka, hanem fordítás az a magyar nyelvű hadtudományi természetű írás, amelyet Révay Károly alezredes állított össze a XVIII. század közepén. Címe: „Hadi Vitézeknek sok féle Practicája, és sok vitéz bölcs cselekedetei, sok Aucthorokból egybe hozattattanak és a Magyar Vitézeknek hasznára magyar nyelvre fordítottanak Anno 1751, általam, sok féle történt esetek föl is írat-tanak, egész életemnek sorsával, fatumival. Révay Carol. Obristleu-tant.”

A szerzőről annyit sikerült megállapítanom, hogy 1717-ben született, fiatalon beállt a Károlyi huszárezredbe, 1737-ben zászlós lett. Tehát ebben a magyar huszárezredben, amelynek köszönhetjük az első részletes magyar szabályzatot, kapott kedvet a katonai magyar nevelés érdekében kifejtendő munkássághoz. Sajnos, hogy a kéziratát nem fejezte be, s csak egy olyan fejezetet írt, amit a katonai nyelv fejlődéstörténetében érdemes megemlíteni. Az első fejezet görög hősök haditetteit sorolja fel, szép, tiszta magyar nyelven. 12 példát ragadott ki, az utolsó Themistokles-szel foglalkozik, azután a kézirat félbe-szakad. Sok üres oldal után a könyv további részében Révay élet-leírását tartalmazza az 1745. évig. Ennek a résznek ismertetése nem tartozik közleményem keretébe, de megjegyzem, hogy az akkori kato-na-memoire-irodalom érdekes példája. S hogy az ókori klasszikus hősök hadidicsőségéből merít példákat, mint azt Zríny is ismételten teszi, mutatja ezirányú érdeklődését. A hadtudománynak ezen vonalán követte őt a következő korszakban Jakó László, Napóleon korabeli huszárkapitány. Látjuk tehát, hogy a magyar katonai nyelv most már kezd kiterjedélyesedni. Nem csupán szűk keretek közt mozgó szabályzatok, utasítások szövegében, de már a katonaelettel össze-függésben álló más területekre is kiterjed és foglalkoztatja a magyar hadidicsőségért rajongó férfiakat.²³

A Khevenhüller—Kováts szabályzatnál talán még érdekesebb, egy magyar nyelvű szabályzat keletkezése, amelyet a magyar haditörténet-kutatók eddig a Faber Christian Farkas-féle szabályzat néven ismer-tek. A szabályzat magyar szerkesztője tehát eddigi tudásunk szerint Faber Christian Farkas volt.²⁴

Annál is indokoltabb volt ez a vélemény, mert a 166 kis oktáv

²³ Révay Károly kézírata az Orsz. Széchenyi Könyvtár Kéziratlárában van. Oct. Hung. 1065. jelzett alatt.

²⁴ Orsz. Széchenyi Könyvtár 170817. sz.

oldalt tartalmazó nyomtatott könyv záradékában azt olvassuk, hogy ezt a munkát Faber 1755 karácsony havának hetedik napján fejezte be Kassán és adta ki. A címéből és bevezetéséből pedig kitűnik, hogy a könyvet Pálffy Lipót gróf tábornok ösztönzésére, az ő költségén „akadémiai betűkkel” 1759-ben adták ki. Kutattam Faber Christian előéletét, mert feltűnt, hogy egy, neve után német származású főtiszt, ilyen folyékony, szinte zamatos magyarsággal tudjon írni. S a szabályzat szövegezése is arra vall, hogy írója már kellő írói gyakorlattal rendelkezik, tehát valószínűleg nem az az első műve. Kutatásaim eredménytelenül végződtek. Faber Christian Farkas nevét sem a Szinyey-féle ismert munkában, sem más bibliográfiai kiadványban, sem az irodalmi és egyéb lexikonokban sem találtam. A rejtélyt az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának egyik kézirata deríti fel. Amikor az itt tárgyalt időszak forrásai után kutattam, az említett gyűjteménynek ezekből az évtizedekből származó anyaga indexelt tanulmányoztam, találtam abban egy utalást, amely így hangzik: „D. Székely Sámuel, Hadi embernek oktatása, melyet báró Fáber Christian Farkas német munkájából magyar Ifjúság számára fordította Kassán 1758”. Kezembe véve ezt a kéziratot, láttam abból, hogy az valóban a Faber neve alatt megjelent könyv fordításának fogalmazványi példánya tele javításokkal, törlésekkel, úgy, ahogy egy fordításban, fogalmazványban ez természetes. E könyvhöz van hozzákötve D. Székely Sámuel neve alatt egy magyar és szlovák szövegű kis munka a köz-katonának kötelességeiről és a Mária Terézia alatt kiadott, már említett 49 pontból álló Harci articulusok, szintén magyar és szlovák nyelven. Az utóbbit kivéve az említett két instrukció azonban nem egy újabb szabályzat, hanem a Faber könyvében előforduló fejezetek.²⁵

Dobai Székely Sámuel neve a hadtörténeszek előtt nem ismeretlen. Rövid életrajzát Szinyey is közli. Született 1704-ben, meghalt 1779-ben. Hivatásos katona volt, végigharcolta a porosz háborúkat, azután 1753-ban mint alezredes nyugdíjba ment s Eperjesen telepedett le. Nagy irodalmi érdeklődéssel bíró ember lehetett, a háború közben németországi egyetemen is tanult. Szenvedéllyel foglalkozott a régi hadtörténet okmányainak másolásával és fordításával.²⁶

Az eddig tehát Faber Christian Farkasnak tulajdonított magyar szabályzatot ezentúl Faber—Székely szabályzat címen kell nyilván-tartanunk.

A szabályzat magyar nyelvezete kifogástalan. Egy, túlságosan dagályos, hízelgő szavakkal megfogalmazott rövid előszó Pálffy Lipót tábornokot dicséri, hogy ez a könyvecske „...oltalma alatt el járván, Magyar Hazánkat hirdesse, sőt emlékezetben tartsa Általad fénylő Nemzetednek ditsőségét és országunk nemes Tsemetéit Felséges Aszszonyunk diadalmas Hadjában teendő szolgálatra bőven unszolja, bá-

²⁵ Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár. Jankovics Gyűjtemény: Quart Hung.

^{271.} sz.

²⁶ Szinyey József: Magyar Írók. 13. k. 803. o.

torítsa és vezérélye!" ... Az előszó hangja nagyon elüt a szabályzat szabatos, katonai rövidezséggel kifejezett mondataitól. Ennek magyarázatát szintén a Székely-féle kéziratból tudjuk meg, amelynek végén Székelynek ez a kissé sértődött hangon írt jegyzetét találjuk: „NB. Egy erdélyi székely Jezsuita írta a dedicatiót s nem Én, aki fordította ezen munkát.”²⁷

A könyvecske címe: „Hadi embernek oktatása, Mellyet Magyar Katona Iffjúságnak kedvéért rövid írásba foglalt Báró Faber Christian Farkas, Nagy Méltóságú Gróff Pálffy Leopold Magyar gyalog-seregének vezérle Ezeres-kapitánya.”

Az egész munka szépen gördülő, helyes nyelvérzékről tanúskodó magyarsággal van lefordítva. Idegen szavakat csak a régi hadseregben meghonosodott rang- és szolgálati alakulatok megnevezésénél használ (Kommendáns, Armáda, Kompánia, Exercitium, bajonét stb.). Csak az utolsó fejezet, a „Rekruták, vagyis új katonák” számára készült oktatás tartalmaz gyakorlati utasításokat az öltözködésről, tisztálkodásról, fegyverrel és fegyver nélküli kiképzésről. A többi fejezet a katonai hivatás, hadviselés lényegét magasabb szemszögből néző gondolatokat közöl. Az első rész: „Az hadi rendnek méltóságáról” szól. Ótestamentomi példákkal világítja meg a hadi mesterség szükségszerű kialakulását az európai hadtörténelmen keresztül egészen az ő koráig. A következő fejezetek a hadi embernek tulajdonságairól, azokról, amelyek természeti adottságok és azokról, amiket a katonai nevelés fejleszt ki. Mindent történelmi példákkal igazol. A hadimesterség lényegéről szóló fejezet a könyvnek talán legértékesebb része. A hadtudomány megnyilvánulása a régiéknél, azután „... az mostani Hadi Tudomány Állapotya”. Megint csak Zrínyire kell visszatekintnünk, aki ugyanezeket a gondolatokat fogalmazta meg Vitéz Hadnagyában. Székely Sámuel is használja a Zrínyitől átvett megnevezést, néha még „tisztviselők”-nek írja a tiszteket.

A munka, tehát Dobai Székely Sámuel magyaros írásmódjával, a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetében különös figyelmet érdemel. Írójának megismerésére elegendő, fordításának egy hosszabb mondatát itt megismertetni: „A köz Emberhez tartozandó Hadi mesterség. — Mi különbség vagyon a katona és paraszt között? Vagy mitsoda az, amely egy tudatlan parasztból katonát csinál? A köntös és fegyver tsak tsinossá, a sold vagy bér tsak kötelessé teszi, de a Hadi Mesterség, ha ki azt megtanulta, közemberből katonát, katonából tisztet, tisztból Vezért tsinal és érdemessé választja azon betsületre, amely ezen hivatalt illeti...”

Ez a nyelvezet jellemzi Székely Sámuel egész fordítását s teszi értékesé munkáját a magyar katonai nyelv történetében. Ebben a korszakban, főleg annak utolsó éveiben, a francia forradalmat megelőző években — mint említém —, a katonai nyelv már nemcsak a szigorúan vett katonai írásokban, szabályzatokban, hadicikkekben, utasításokban mutatkozik, hanem ájterjed a társadalmi élet más terü-

²⁷ Orsz. Széchenyi Könyvtár. 170. 819. sz.

leteire, sőt a magán levelezésekben is nyomát találjuk, hogy pl. katonai személyek hadieseményeket a már megszokott, egyszerű szavakban közlik leveleikben. Alvinczy József tábornok, a napóleoni háborúk híres magyar kitűnő hadvezére, a harctérről több levelet küldött barátjának, gróf Teleki Józsefnek Erdélybe 1787—89 között. Így tájékoztatja pl. őt a hadihelyzetről az 1793. június 4-én írt levelében.²⁸

„Mostan jelentem néked, hogy mi ezen két várát ellenségünknek, úgy mint Condét és Valenciennet bé rekesztettük, az elsőt kilencedik áprilistól, a másodikat pedig 25 májustól fogván, minek utánna az híres és nagyon bé sántolt Farnars nevezetű Lägerből egész győzelemmel kikergettük volna, ezen előbbször megnevezett vár tsak éhség által fog birtokunkba esni, az másodikat pedig az szokott mód szerént fogjuk bé venni és minden szükséges készületek megesvén, 11.iken ez hónapnak kezdeni fogjuk vívni.”

Az itt tárgyalt időszakból még egy írást kell felemlítenünk. Splényi Gábor tábornok utasítását a Tiszán túli felkelő sereg számára. Különösen említésre méltó ez a rendelet a magyar katonai nyelv történetében, mert sok, eddig még nem használt, kitűnő magyarsággal s egyben katonai rövideggel megfogalmazott vezényszót találunk benne. 1791. április 24-én készült Nagykárolyban. Ebben már csak néhány idegen szót találunk, mint lénia, formálni és a „mars” vezényszót; amely eddig is minden magyar szabályzatban ilyen alakban élt tovább. Néhány példa: Vigyázz! Lóra Ül! Sort nyitunk! Kardot ránts! Tedd el a kardot! Pisztollyal tüzelünk! Készülj! Célozz!²⁹ Tűz!

A magyar vezényszó s ezzel a magyar katonai nyelv kérdése ezekben az években már erősen foglalkoztatja nemcsak a császári hadsereg magyar érzésű tisztjeit, hanem az egész magyar társadalmat, az országgyűlést, a sajtót is.

1790. május 19-én a szerbiai hadszíntéren a Prahova melletti táborból van keltezve egy felterjesztés az országgyűléshez. A Károlyi-, Pálffy-, Nádasdy-, Splényi- gyalogezredek, az Erdődy-, Toscana-, Splényi-huszárezredek tisztikarai 12 pontban terjesztették elő panaszait, az országgyűléstől kérték sérelmeik orvoslását, és közölték javaslataikat a hadsereg magyar részének teljes megmagyarosítása érdekében. Azt kívánták, hogy a magyar hadsereg az ország „külön statusa” legyen, legyen magyar Haditanácsa, az idegen tiszteket el kell távolítani. A felirat 9. pontja foglalkozik a magyar nyelv érvényesítésével és kizárólagos használatával. „A német nyelv, melynek súlyát nehezen viseli a magyar közkatona, a haza seregei közül kiirtassék s az egész hadi szolgálat magyar nyelven folytattassék, ami az idegenek állandó eltávoztatására fog szolgálni.”³⁰

²⁸ H. K. 1923. évf. 473—492. o.

²⁹ Iványi István: Katonai vezényszók 1797-ből. H. K. 1872. 123. o.

³⁰ LuFács József: Katonák harca a magyar nyelvért a XVIII. század végén. Magyar Nyelvőr. 1950. LXXIV. 1. 111. o. Markó Árpád: A francia forradalom hatása és a napóleoni idők magyar katonája. H. K. XL. évf. I—II. sz. és különnyomatban. 12. o.

Katonai kérdésben az országgyűlés nem akarván dönteni, a felterjesztést az Udvari Haditanácsnak továbbították. Az elrendelt vizsgálat eredménytelen maradt. A felirat szerzőségét sem az említett ezredek parancsnokai, sem tisztjei nem vállalták. Azt, minden valószínűség szerint olyan országgyűlési politikus szerkesztette, aki jól ismerte a magyar ezredek hangulatát. Így azután a feliratnak semmi hatása nem volt s ad acta került.

De ezután a sikertelen próbálkozás után, most már egy komolyabb felterjesztéssel kellett az 1790-ben Pozsonyban összehívott országgyűlésnek foglalkozni. Az országgyűlés védelmére és díszőrségül odavezényelt Graeven-huszárezred tisztjei, élükön a nemzetiszínű kokárdát viselő Festetich György gróf alezredes és 4 főtiszt, köztük a Martynovich összeesküvésben kivégzett Laczkovich János kapitány írták alá. Az országgyűlésen keresztül akarták az uralkodóval megértetni, hogy a magyar ezredeknek vannak indokolt sérelmei, s azt kérték, hogy „...a közönséges szolgálat rende és Parancsolás magyar nyelven folytattatnék”.

Ezt a feliratot már nem lehetett egyszerűen irattárba tenni, mert a megyék és városok is megmozdultak az ügy érdekében. Pest vármegye Rendjei 1790 Kisasszony havának 14-én felírtak a megye administratorához, hogy tegyen lépéseket Latzkovich alispán fivérének, Lachkovich János kapitánynak és társainak szabadonbocsátására, és hogy „...ezenül a magyar katonák magyarul kommandiroztassanak ... és nemzeti nyelven kell a kommandókat megmagyarázni”.³¹

A Haditanács Wallis tábornok elnöklete alatt haditörvényeségi eljárást indított az ügy kivizsgálására. A feliratot aláírókat letartóztatták, de az országgyűlés közbenjárására rövid idő múlva szabadlábra helyezték, s az ügynek nem lett folytatása, de sajnos eredménye sem. Festetich és társai ez után a döntés után kiléptek a hadseregből.³²

Jogosan felmerülhet az a kérdés, mi az oka annak, hogy a Mária Teréziától 1760-ban felállított Magyar Nemesi Testőrség tagjai közül senki sem foglalkozott a katonai nyelv megmagyarosításának ügyével. Hiszen tudjuk, hogy annak soraiban olyan kiváló magyar írók, mint Besseney György, Kisfaludy Sándor, Czirjék Mihály, Báróczy Sándor, Naláczy József szolgáltak, akik a magyar irodalom terén eredményes munkásságot végeztek és az Udvar és Bécs német társadalmában egy művelt kis magyar írói szigetet alkottak. A magyarázatát megtaláljuk egyrészt a testőrcsapat szervezetében és rendeltetésében, másrészt pedig abban, hogy a testőrség sorában mind németül tudó fiatallem-

³¹ Dr. Sztripszky Hádor: A magyar vezényszó kérdéséhez. Századok. 1909. évf. 210. o.

A magyarságnak a magyar vezényszó érdekében kifejtett társadalmi és országgyűlési, sok évtizeden át húzódo küzdelmének hadtörténeti szempontból való megvilágítása egy mai hadtörténetkutató hálás feladata lenne.

³² A Graeven ezred felterjesztésének kérdésével részletesen foglalkozik Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története c. munkája II. k. 568–572. oldalain és közli a felterjesztés teljes szövegét. Ugyanerről ír Dienes Andor: A Graeven huszárok emlékirata az 1790/91-i országgyűlés előtt. Magyar Katonai Szemle. 1941. 12. füzetben.

berek kerdttek, közlegényi sorban levő katonák, akiknek a szabályzatot anyanyelvükön kellett volna magyarázni, ott nem szolgáltak. A testőrségi különleges udvari szolgálatában nem volt szükség sem gyakorlati, sem harcászati szabályokra. Azt természetesen kifogásolnunk kell, hogy ennek a hangsúlyozottan magyar alakulatnak belső szolgálatát szabályozó utasítások csak német nyelven jelentek meg, bár a nyomtatott szabályzatok címlapján nem a kétféjű sasos császári címert, hanem Magyarország kis címerét láthatjuk. A szabályzat megszerkesztésekor felmerült az a kérdés, hogy a testőrcsapat katonai alakulat-e, amely udvari szolgálatra van Bécsbe rendelve, vagy pedig egy, az Udvartartás személyzetéhez tartozó testület, katonai színezettel. Ezt a kérdést nem döntötték el, de a gyakorlatban az utóbbi felfogás érvényesült. A csapat belső szervezete katonai volt. Parancsnoka egy magasrangú tábornok, de közvetlen feljebbvalójuk a Főudvarmester volt, s katonai előjárók csak esetenként tartottak szemlét. A testőrök alapos elméleti oktatásban is részesültek, tantárgyaik közt szerepelt ugyan néhány katonai természetű tárgy is, mint erődítéstan, szolgálati szabályzat, de oktatták őket német, francia, olasz nyelvre, magyar jogtudományra és mérnöki ismeretekre. A testőrszolgálat sajátossága szerint a testőrcsapat egészében, zárt egységben ritkán lépett fel, tehát ilyen mozdulatokat irányító vezényszavakra nem volt szüksége. A testőrök párosával, négyesével, hatosával kísérték az Uralkodó vagy a családjához tartozó tagokat, gyalog vagy lóháton s a szükséges vezényszókat nem harsány szavakkal, hanem az őket vezető testőrtiszt botjának koppantásával adták, mert mint Báróczy Sándor feljegyzésében olvashatjuk, az udvar jelenlétében hangosan beszélni, tehát vezényelni nem szabad. Ez a helyzet okozhatta tehát azt, hogy a tanult és irodalmilag annyira kitudnő testőröktől a magyar katonai nyelv fejlesztésének kérdése távol állott. Pedig éppen Báróczy Sándor írt egy érdekes írást „A védelmezett magyar nyelv vagy a Deákság mennyire szükséges voltáról való kettős beszélgetés” címen. Két férfi arról vitázik, hogy szükséges-e a latin nyelv még Magyarországon? Aloisius a latin nyelv mellett száll síkra, István a magyar nyelvet védi. Felsorolja a kiváló magyar férfiakat és tudósokat, akik ezt tartották szükségesnek és elébbvalónak, de jellemző, hogy a katonai nyelv megmagyarosításáról vagy például Zrínyi magyar katonai nyelvzetéről egy szóval sem emlékezik meg.³³

A XVIII. század vége felé meginduló magyar hírlapirodalom is kezd már foglalkozni magyar katonai kérdésekkel, főleg a francia háború eseményeinek ismertetésével. A magyar katonai nyelv ily módon szükségszerűen áttérjed az akkori hírlapok hasábjaira is. Az eseményeket persze népszerű, a nem katonai olvasók előtt is érthető nyelven mondják el s magasabb hadászati vagy hadtudományi kér-

³³ Markó Árpád: Két mozgalmas év a magyar nemesestestőrség életéből, Kisfaludy Sándor eltávolítása a gárdából 1796-ban. Századok, 1929. év 9. és 10. szám. Báróczy Sándor feljegyzései a magyar nemesi testőrség életéből 1760—1800-ig. Némethből magyarra fordította László József. Kiadta a Magyar Hadilevéltár Budapest 1936. 80. o.

désekkel még nem foglalkoznak. A hangsúly főleg az egyéni magyar vítézi tettek méltánylásán fekszik.

Az itt tárgyalt időszakban megjelent magyar hírlapok közül említjük a következőket. Görög Demeter és Kerekes Sámuel Bécsben szerkesztették és adták ki a Hadi és Más Nevezetes Történetek című folyóiratot, amely rendszeresen közölt harctéri eseményleírásokat. A szintén Bécsben megjelent Magyar Kurír is hozott katonai természetű híreket, de csak rövid közleményekben.³⁴

A Hadi és Más Nevezetes Történetek említett számában a hivatalosan kiadott harcjelentések nyomán közzéteszi a Calafat körüli harcok leírását (a júl. 24-én kelt „Főhaditanácsi jelentés”-ből). Befejezésül pedig leírja: „mint akkor érkezett új híreket” — néhány főtiszt vitéz magatartását. A rendfokozatok megjelölésénél már kezdik elhagyni a német elnevezéseket, de pl. az egyik magasrangú tábornoki rendfokozat, a Feldzeugmeister nevet nem nagyon szerencsésen „Hadi-tármesternek” mondja.

* * *

Ezzel elérkeztünk a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetének talán legérdekesebb időszakához, amikor a Napóleon ellen vívott hadműveletek alatt már megjelentek nyomtatásban — Rákóczi ideje óta első ízben — központilag szerkesztett és az Uralkodó, illetve helyettese a magyar insurgents haderő fővezérének, a Nádornak jóváhagyásával szerkesztett gyalogsági és lovassági szabályzatok, szép, ma is élvezhető magyar nyelven. És ezekben az években jelenhetett meg két lelkes magyar, Szekér Joachim, cisztercita pap — akkor tábori lelkész — és Jakkó László huszárkapitány tollából nyomtatásban az a két, magas színvonalú és a magyar katonai műszavak alkotása terén is úttörő munka, amelyek mint komoly, hadtudományi magasabb problémákkal foglalkozó első magyar könyvek különös figyelmet érdemelnek.

Markó Árpád

a tört. tud. kandidátusa

³⁴ A Magyar Hirmondót Ráth Mátyás alapította Pozsonyban 1780-ban s 1788-ig jelent meg. Akkor Szacsvay Sándor megszüntette s helyette a tőle 1786 óta Bécsben szerkesztett Magyar Kurír folyóiratot indította meg. A Hadi és Más Nevezetes Történetek c. folyóirat 1789-től 1791-ig jelent meg. Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. k. 239. o. és Irodalomtörténeti Lexikon 489. o. A Hadi és más Nevezetes Történetek egyik füzetében, az 1790. évf. Harmadik Szakasz 110—117. o. közli az alább említett leírást. Ugyanennek egy kivonatát lásd a H. K. 1911. évf. 337. old.